

LIAUDIES MEDICINOS SAMPRATOS DISKURSAS SOCIALINĖS APLINKOS, ISTORIŠKUMO, MOKSLIŠKUMO KATEGORIJŲ KONTEKSTUOSE

Jonas Tilvikas

Klaipėdos universitetas

Anotacija

Straipsnyje pristatomas liaudies medicinos sampratos diskursas istoriškumo, socialinės aplinkos ir mokslų kategorijų sąsajų kontekstuose. Vienas esminių liaudies medicinos bruožų yra tarpdalykinis jos pobūdis, lemiantis būtinybę jau minėtoms kategorijoms grįžti konteksto analizei, įvertinant teorines ir praktines liaudies medicinos prieigas. Straipsnį sudaro 4 dalys, atliepančios liaudies medicinos sampratos diskurso analizės prieigas. Pirmoje dalyje pristatomas liaudies medicinos antropologinis vertinimas, kaip socialinės aplinkos, istoriškumo ir mokslų prieiga. Antroje išryškintas liaudies medicinos istoriškumo kontekstas, keliantis klausimą, liaudies medicina yra nykstantis senovės palikimas ar besikeičianti tradicija? Trečioje dalyje analizuojama liaudies medicinos raiška socialinės aplinkos aprėpties prieigose: nuo kaimo iki miesto, nuo tautos iki žmonijos. Ketvirtoje dalyje skatinama įvertinti liaudies medicinos ir mokslų sąsajas, kaip racionalumo (irracionalumo) problemą. Išvadoje akcentuojama, kad pristatant liaudies medicinos sampratos diskursą jau minėtais segmentais (socialinė aplinka, istoriškumas, mokslų raiška), liaudies medicinos teorinė ir praktinė raiška vertinama ne tik praeities, bet ir šiandienos patirties kontekstuose. PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: liaudies medicina, socialinė aplinka, istoriškumas, mokslų raiška, antropologija.

Abstract

The article presents the discourse of folk medicine concepts in contexts of historicity, the social environment, and scientificity category interfaces. One of the essential features of folk medicine is its intra-disciplinary nature, necessitating basing the already-mentioned categories on a context analysis of theoretical and practical approaches to folk medicine. The article consists of four parts, which correspond to the approaches of discourse analysis on the concept of folk medicine. The first part presents the anthropological evaluation of folk medicine approaches to the social environment, historicity and scientificity. The second part highlights the context of the historicity of folk medicine, which raises the question whether folk medicine is an endangered legacy or a changing tradition? The third part analyses the expression of folk medicine in approaches to the coverage of the social environment: from village to city, from nation to humanity. The fourth part leads to an evaluation of the interfaces between folk medicine and scientificity as a problem of rationality/irrationality. In conclusion, it is emphasised that by presenting the discourse of folk medicine concepts in the already-mentioned segments (social environment, historicity, scientificity), folk medicine's theoretical and practical expression is evaluated in contexts of today's and past experiences.

KEY WORDS: folk medicine, social environment, historicity, scientificity, anthropology.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/tbb.v88i1.2411>

Ivadas

Liaudies medicinos samprata skirtingų mokslų (medicinos, istorijos, etnografijos, tautosakos, etnologijos, medicinos antropologijos), teisėkūros, galiausiai viešajame diskursuose yra įgavusi skirtingas, kartais net prieštaringas reikšmes. Liaudies medicina apibūdinama kaip istorinis tautos arba medicinos paveldas, šimtmečius ar net tūkstantmečius išlikusi tradicija (Basanvičius, 1898; Grinius, 1910). Liaudies medicinos praktikos vertinamos kaip senovės žmonių tamsumas, pavojingos sveikatai ar net gyvybei, pagrįstos tik empirine patirtimi arba prietaisais, klaidingu ligų priežasčių supratimu (Skliutauskas, 1931; Tiškus, 1931; Mačius, 1939). Kita vertus, šiose praktikose išvelgiama galimai vertinga senovės žmonių patirtis, tam tikra medicininė logika ir racionalumas bei galimybės ieškant atsakymų į probleminius šiandienos medicinai sveikatos priežiūros klausimus (Kriaučiūnas, 1966). Nepaisant teigiamo ar neigiamo liaudies medicinos vertinimo manoma, kad tai nykstantis reiškiny, kurį lemia biomedicininio modelio įsivyravimas, plėtojamas valstybinių ir privačių sveikatos priežiūros įstaigų tinklas, kur taikomos mokslo metodais pagrįstos praktikos, dirba mokslo įstaigose profesinių išsilavinimą įgiję specialistai. Kaip dar vienas liaudies medicinos nykimo veiksnys matoma urbanizacija, nes liaudies medicina tapatinama su kaimo bendruomene. Tačiau nepaisant nuogąstavimų, kad liaudies medicina tuoj išnyks, ji neišnyko tarpukariu, sovietmečiu, po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo ir gyvuoja iki šiol. Net priešingai – pateko į papildomosios ir alternatyviosios (PA) sveikatos priežiūros lauką. Lietuvos Respublikos Seimas 2020 m. sausio 14 d. priėmė Papildomosios ir alternatyviosios sveikatos priežiūros įstatymą, kuriame natūralioji ir liaudies medicina apibrėžiama kaip papildomosios ir alternatyviosios sveikatos priežiūros sritis, kurios tikslas – palengvinti ligų sukeltus negalavimus. Žvelgiant į įstatyme išdėstytas licencijuojamos PA sveikatos priežiūros sričių paslaugų grupes ir pogrupius matyti, kad į reglamentavimo lauką patenka tik ta liaudies medicinos dalis, kuri pripažinta sveikatos ir medicinos mokslo (Lietuvos Respublikos Papildomosios ir alternatyviosios sveikatos priežiūros įstatymas, 2020). Etnologija, sociokultūrinė antropologija su liaudies medicina sieja ir tokias praktikas kaip užkalbėjimai, šventų vietų lankymas, kurios nepatenka į PA sveikatos priežiūros klasifikatorių. Kai kuriais atvejais su liaudies medicina tapatinamos tik tos žinios, kurių nepatvirtina sveikatos ir medicinos mokslai. Dėl skirtingų liaudies medicinos sampratos interpretacijų sudėtinga suprasti, kas yra liaudies medicina, kokias gydymo ir profilaktikos praktikas, specialistus, žinias galima priskirti liaudies medicinai, kokia jos vieta tarp kitų sveikatos priežiūros išteklių?

Straipsnio tikslas – pristatyti liaudies medicinos sampratos diskursą skirtinguose istoriškumo, socialinės aplinkos ir moksliskumo kategorijų kontekstuose, įvertinant liaudies medicinos teorinę ir praktinę raišką šiandienos patirties aspektu.

Liaudies medicinos samprata straipsnyje nagrinėjama kaip konceptuali kategorija, akademinio darinio raiška, apibrėžianti tam tikrą gydymo ir sveikatos priežiūros pogrupį, remiantis sociokultūrinės antropologijos prieiga. Svarbios JAV medicinos antropologų B. B. O'Connor'o ir J. D. Hufford'o (2001), JAV medicinos ir miesto antropologo I. Pres'o (1978), prancūzų psichologės T. Nathan ir belgų mokslo filosofės I. Stengers (2018) idėjos, liaudies mediciną apibūdinančios kaip socialinį reiškinių, turintį savo konceptualizaciją ir gyvuojantį sakytine tradicija.

Liaudies medicinos tema lietuvių kalba paskelbtų publikacijų surasta šimtas šešiasdešimt. Svarbu pastebėti, kad jos atrinktos iš skirtingų kraštotyros, etnologijos, medicinos ir farmacijos mokslo leidinių. Absoliuti jų dauguma – aprašomojo pobūdžio, publikuoti etnografinių lauko tyrimų rezultatų duomenys. Iš jų tik aštuoniolikoje publikacijų pateiktas teorinis liaudies medicinos sampratos diskursas. Jos ir sudaro tyrimo imtį. Analizei atrinktos publikacijos paskelbtos skirtingais laikotarpiais: iki Lietuvos valstybingumo gimimo, po Lietuvos valstybingumo sukūrimo iki sovietinės okupacijos, sovietinės okupacijos laikotarpiu Lietuvoje ir išeivijoje bei po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Taigi istorinėje perspektyvoje lyginami skirtingų mokslo sričių – medicinos, farmacijos ir etnologijos – atstovų liaudies medicinos apibūdinimai.

1. Liaudies medicinos antropologinis vertinimas, kaip socialinės aplinkos, istoriškumo ir moksliskumo prieiga

B. B. O'Connor'o ir J. D. Hufford'o nuomone, egzistuoja du požiūriai į liaudies mediciną, kurie remiasi XIX a. kultūros evoliucionizmo teorijos palikimu (O'Connor, Hufford, 2001). Pirmuoju atveju manoma, kad liaudies medicinos ištekliai pagrįsti pasenusiomis žiniomis, kad jie greičiausiai bus pakeisti įprasta biomedicina, pagerinus prieigą kartu su švietimo ir akulturacijos procesais. Antruoju požiūriu liaudies mediciną linkstama romantizuoti: apvertus vertybių skalę ji vaizduojama kaip kadaise egzistavusių išskirtinių žmogaus žinių ir talentų saugykla, apleista ir pamiršta, siekiant šiandienos pažangos ir diegiant vis sudėtingesnes technologijas. Liaudies medicina atskleidžia įsitikinimų ir praktikos visumą, atskirtą nuo vyraujančios socialinės ir kultūrinės tendencijos, nepaliesta „šiuolaikinių“ žinių. Vadovaujamas prielaida, kad „liaudies“ ir „moderniosios“ yra viena kitą paneigiančios klasifikacijos. J. D. O'Connor'o, J. D. Hufford'o nuomone, nė vienas iš šių apibūdinimų nėra tikslus ar pakankamas, siekiant apibūdinti liaudies medicinos prigimtį, paaiškinti jos tvarumo priežastis esamu laiku arba atskleisti liaudies

sąveikos su kitais medicinos ištekliais sudėtingumą tiek istorijoje, tiek ir mūsų dienomis (2001). Jie teigia, kad liaudies medicinos išskirtinumas yra ne jos turinys, o sakininė gyvavimo forma ir neoficialus statusas. Liaudies medicina gyvuoja perduodama iš lūpų į lūpas, nepaisant, kad tokioje valstybėje kaip JAV praktiškai nėra kultūrinės ar socialinės žmonių grupės, kuri būtų visiškai nepriklausoma nuo spaudos ir kitų technologinių priemonių. Vis dėlto sakininio perdavimo kriterijus liaudies medicinoje santykinai svarbesnis nei kitose gydymo sistemose. Žodinė gyvavimo forma remiasi tiesioginiu žmonių, kuriuos sieja bendros vertybės, prasmės, reikšmės, bendravimu, kad komunikacija būtų tiksliai ir lengvai interpretuojama, o atsakymai turėtų tiesioginį ir nedelsiamą poveikį. Taigi liaudies medicina atskleidžia regionų skirtumus ir prisitaiko prie specifinių vietos sąlygų, be to, ji glaudžiai susijusi su žmonių grupėmis, kurias vienija tapatumą apibrėžiantys bruožai, pvz.: tautybė, kultūros paveldas, regioniškas.

Socialinės aplinkos svarbą pabrėžė medicinos ir miesto antropologas I. Pres'as. Pasaulio miestai pritraukia vis daugiau žmonių iš valstietiškų ir kitų nepramoninių kaimo bendruomenių (Press, 1978, p. 72–81). Kartu su šiais migrantais keliauja ir jų liaudies medicina. I. Pres'as pastebėjo, kad liaudies medicinoje mieste, kaip ir kaime, taikomos tos pačios ligos klišės, panašūs gydymo metodai, išlieka svarbi agresijos perkėlimo ir streso pašalinimo bendruomenėje funkcija. Išlaikydama daugelį kaimiškųjų formų ir funkcijų, liaudies medicina yra priimtina miesto naujakuriams ir tiems, kuriems miesto aplinka atrodo traumuojanti, nesvetinga, nesveika. Žmonės, gyvenantys miestų rajonuose, kuriuose neišplėtotas šiuolaikinės priežiūros įstaigų tinklas, kurių pajamos nedidelės, ieško jiems priimtinesnių liaudiško gydymo specialistų, patogesnės konsultavimo vietos ir darbo laiko.

Be to, liaudies medicina padeda palaikyti grupės tapatumą miestuose, kuriems būdingas kultūrinis pliuralizmas. I. Pres'as (1978) pabrėžė, kad liaudies medicina yra ypač lanksti ir sparčiai prisitaikanti prie naujų miesto poreikių. Jos specialistai reaguoja į individualius pacientų poreikius, o ne į visuomenės spaudimą ar plačius atitikties standartus. Jie lengvai prisitaiko keisdami liaudies medicinos formas ir funkcijas, kad pritaikytų šiuolaikinius sveikatos elementus ten, kur kyla paciento poreikis.

Apskritai miesto aplinka gali būti palanki liaudies medicinai, nes tai atvira sistema, orientuota į individualius žmonių poreikius, priešingai nei šiuolaikinė medicina, kurios gydymo paradigma dažniausia yra uždara ir beasmenė. Liaudies medicina leidžia ligas skirstyti ir pagal šiuolaikinio, ir pagal liaudiško gydymo specifiką. Tai gali paskatinti naudotis šiuolaikine sveikatos priežiūra, kartu užtikrina tradicinių vertybių ar grupės tapatybės tęstinumą naudojantis likusiais liaudiškais elementais.

Prancūzų psichologė T. Nathan ir belgų filosofė I. Stengers studijoje „Daktarai ir hileriai“ (2018), nagrinėdamos psichopatologiją, išryškina skirtingą vakarietiškos mokslinės medicinos ir etninių grupių liaudies medicinos supratimą apie pasaulio sąrangą, žmogų ir ligą. Jų nuomone, vakarietiška, arba mokslinė, psichoterapija remiasi prielaida, kad žmogus visatoje, moksle ir valstybėje yra vienintelis, tačiau įvairiose etninėse grupėse suvokiama, kad egzistuoja skirtingi pasauliai, o žmogus pasaulyje ne vienas, tad neatmestina galimybė, kad ligos priežastis yra kitos žmogų užvaldžiusios būtybės (Nathan, Stengers, 2018, p. 3–4). Mokslininkų teigimu, moksliniai tyrimai ne siekia atskleisti kitus pasaulius, o stengiasi išplėsti savąjį. Liaudiškų psichoterapijų tyrimai patenka į akligatvį, nes siekia nevakarietišką etninių grupių tikėjimą susieti su vakarietišku pasaulio pažinimu (Nathan, Stengers, 2018, p. 64–65). Kaip išeitį jos siūlo du variantus – niekaip nevertinti etninių grupių tikėjimo arba tai keisti racialesne idėja: kiekvieną specifinį kultūrinį veiksmą (ritualą, auką, apsaugą) suprasti pažodžiui ir priimti kaip tiesiog efektyvų. Laikantis šios formulės, tokio veiksmo nereikia interpretuoti, tai palengvina stebėtojo darbą ir leidžia jį plačiau taikyti. Tada liaudiškosios terapijos atskleidžia kaip (1) tikros šeimos terapijos, (2) nuolatos kuriančios socialines jungtis, pasitelkus efektyviai sąveikaujančius mechanizmus, (3) socialinės pagalbos struktūra, mažinanti įtampą tarp bendruomenės narių, mokanti pagarbos, atjautos sergančiajam, suteikianti galimybę jam išsakyti savo nusiskundimus (Nathan, Stengers, 2018, p. 84).

Mokslininkų teigimu, atliekant tyrimus be išankstinio nusistatymo apie liaudies medicinos efektyvumą ir jos faktus priimant pažodžiui, kaip pristato žmonės, galima atrasti, kad daugelis nevakarietiškų etninių grupių, vakarietišku požiūriu, esančių toli nuo „mokslinės minties“, sukūrė realių konceptualizacijų.

Kalbant apie racionalumą, mokslininkės įžvelgia, kad gydymo būdų vertinimas, laikantis racionalumo kriterijaus, tai ne tik siekis atskleisti gydymo praktikų efektyvumą bet ir apginti esamą viešąją tvarką ar net politinę tradiciją. Pasitelkus racionalumą tarsi nurodomos gairės, kur link reikėtų kreipti žvilgsnį. Jų nuomone, racionalumo šviesa gali tiek paskatinti, tiek ir sulaikyti nuo aktualių dalykų apmąstymo.

Remiantis šiomis idėjomis matyti, kad liaudies medicinos sampratos diskursui ypač aktualios socialinės aplinkos, istoriškumo ir moksliskumo kategorijos, kurių kontekste liaudies medicinos samprata įgauna skirtingas reikšmes. Istoriskumo kontekste liaudies medicina gali būti suprantama kaip praeities reliktas, vertintinas kaip primityvus arba priešingai – romantizuojamas. Atsisakius evoliucionistinio požiūrio ir liaudies medicinos turinio vertinimo ji tampa realija, gyvuojanti esamučiu laiku: perduodama iš lūpų į lūpas – nuolat perkuriama iš naujo. Gyvavimas sakytine forma priklausomas nuo sociokultūrinės aplinkos. Liaudies medicina ke-

liauja kartu su žmonėmis iš kaimo į miestą, iš vieno etnosą į kitą. Keisdamasi ir prisitaikydama skirtingose socialinėse aplinkose, išlaiko ryšius tarp bendruomenės narių. Liaudies medicina atskleidžia skirtingą pasaulio supratimą ir žmogaus vietą jame. Tad liaudies medicinos vertinimas kaip „nemoksliškos“, „neracionalios“ yra sąlygiškas, labiau susijęs su siekiu įtvirtinti vakarietišką pasaulio modelį.

2. Liaudies medicinos istoriškumas – nykstantis senovės palikimas ar besikeičianti tradicija?

Liaudies medicina Lietuvoje vertinama kaip istorinis palikimas, pabrėžiamas archajiškumas, patvarumas ir nekintamumas. J. Basanavičius rašė: „Norins mūsų tautą pastaraisiais tik metais iš arto susipažinti su „daktarais“, seniaus, per ilgus tukstanczius metų savo ypatingų vaistyjų, kurie drauge vaistiniškais (aptiekoriais) buvo, szelpiama, ji išsdirbo per taip ilgą laiką „in toto“, gana, manding, patogias nuomones apie ligas kuno ir jų priežastis. Jis manė, kad *tautiszkos vaistiniškystos* (liaudies medicinos) medžiagą vertėtų palyginti su graikų ir viduramžių medicina“ (Basanavičius, 1898, p. 2).

Gydytojas I. Skliutauskas svarstė: „Jei pripažintume, kad mokslinė medicina yra galiausiai ne kas kita, o tik išstobulinta ir papildyta liaudies medicina, kurios pradžia glūdi tolimoje stabmeldystės senovėje, kai žmonija buvo užvis artimiausi gamtai, tai turėtume sutikti, kad Lietuva, palyginti vėliausiai pakrikštyta, yra labiausiai tinkamas kraštas liaudies medicinai studijuoti“ (Skliutauskas, 1931, p. 1). Jo nuomone, liaudies medicina – tai žynių ir vaidilučių gydymo patirtis, krikščionių bažnyčiai raganas ir burtininkus persekiojant prarasta arba išsigimė „vis labiau nutoldama nuo savo doro vardo“, kai kurie keisti ir juokingi „gydymo“ būdai išliko įsišakniję liaudyje iki šiol. Vis nerimaujama, kad liaudies medicina, kaip „senovės palikimas, savo istorinės liekanos, tautos turtai, įdomi ir reikšminga praeitis nykte nyksta ir raginama gelbėti tokius dalykus nuo amžinos pragaisties“ (Grinius ir kt., 1910, p. 3; Končius, 1934, p. 1).

Po Antrojo pasaulinio karo išėivijoje etnologas J. Balys gydomuosius užkalbėjimus vertindamas istoriniame kontekste pastebėjo, kad liaudies medicina – ne vieno laikmečio reiškinys, „stabmeldiškos sąvokos yra sumišusios ir surizgusios su krikščioniškomis į vieną pynę“ (Balys, 1954, p. 10–14). Tačiau ir jis liaudies mediciną matė kaip praeities reliką, kuris dėl ne visai suprantamų priežasčių egzistuoja iki šiol. Sovietinėje Lietuvoje ji liko kaip istorinis artefaktas. „Ji, tartum gyva, liudija apie medicininę padėtį senovėje, gal prieš daug šimtų metų, kada žyniai ir vaidilutės gydė žmones, rinko žoleles, žiedus, šaknis, vaisius, gamindavo iš jų vaistus, duodavo juos ligoniui ir stebėdavo ligą, [...] ją reikia kaip senovės palikimą studijuoti, pasisavinti iš jos sveiką ir naudingą branduolį“ (Vileišis, Para-

žinskaitė, 1958, p. 263). Pabrėžiama, kad „tarybinės santvarkos metais dėl medicininio švietimo bei nemokamos medicinos pagalbos daugelis senųjų gydymo būdų nebevartojami ir nyksta iš žmonių atminties“ (Gucevičiūtė, 1972, p. 247). To meto tyrėjų nuomone, liaudies medicina regresuoja, surinkti duomenys turi tik pažintinę istorinę reikšmę.

Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo nuomonė apie liaudies mediciną, kaip tūkstantmečius siekiantį istorinį palikimą, išliko (Dundulienė, 1991, p. 191). Toliau akcentuotas jos senoviškumas: „Nuo senų laikų Žagarės apylinkės gyventojai mokėjo gydyti“ (Balvočiūtė, 1998, p. 735); „Panemunėlio apylinkės gyventojų atmintyje iki šių dienų išliko nemažas žinių lobynas liaudies medicinos klausimais“ (Balvočiūtė, Vaičiulytė, 2011, p. 1269). Liaudies medicinos gyvavimas matomas kaip laikinas ir nykstantis reiškiny. Jos tyrėjai laikėsi nuomonės, kad „svarbu surinkti tai, kas dar išliko iš senųjų lietuvininkų gydymo žolelėmis, o gal net užkalbėjimų būdų“ (Janavičienė, 1994, p. 83, 86). Apie liaudies mediciną imta kalbėti kaip apie gyvą tradiciją. Etnologas R. Trimakas į liaudies mediciną siūlė žvelgti ne kaip į etnokultūrinių istorinių artefaktų sandaugą, bet kaip į kultūrinės sistemos dalį, atskleidžiančią esamas normas, vertybes, nuostatas ir stereotipus (Trimakas, 2008, p. 12–13). Etnologė V. Gribauskaitė ragino liaudies mediciną tirti tokią, kokia ji yra, renkantis ne tik tai, kas atrodo „tradiciška“, nes ji nuolat kinta išlaikydama esminius savo principus (Gribauskaitė, 2011, p. 208). Ir etnologas R. Petkevičius liaudies mediciną apibūdino kaip gyvą, kintančią struktūrą, kur kiekvienas tradicijos tęsėjas turėtų būti vienodai svarbus, nes savo turimomis žiniomis veikia ją visą (Petkevičius, 2012). Vis dėlto R. Petkevičius brėžė ribą, liaudies medicinos tradiciją perskirdamas į archajišką tradiciją ir inovacijas. Kaip ypač svarbias jis laikė „liaudies medicinos struktūras (sveikatos ir ligos sampratas), kurioms pasikeitus „negrįžtamai prarandama dar neatskleista, neužfiksuota ir tyrinėtojų nesuprasta tradicinės medicinos žinijos dalis“ (Petkevičius, 2012, p. 13). Jau buvome atkreipę dėmesį į tai, kad liaudies medicina nuolat ir sparčiai perkuriama (Tilvikas, 2019, p. 155–156). Dabartiniai Mažosios Lietuvos autochtonai neįsivaizduoja sveikatos priežiūros sistemos be gydytojo, tuo tarpu XIX a. pabaigos etnografiniuose šaltiniuose teigiama, kad gydytojo jiems nereikėjo. Kaip yra pastebėjusi etnologė V. Savoniakaitė (2013), vieni tradicijomis laiko tik su etnine istorija glaudžiai besisiejančius reiškinius, kiti – ir iš naujo interpretuotas ar atneštas, sukurtas tradicijas.

Nagrinėjamosiose tiek medikų, tiek etnologų lietuviškose publikacijose ryškus evoliucionistinis požiūris į liaudies mediciną. Vienu atveju liaudies medicina matoma kaip ypatingas, neatrastas ir galimai prarastas istorinis palikimas, kitu atveju – tai tūkstančius metų kaupta patirtis, iš kurios išsivystė šiandieninė medicina. Galima sutikti, kad liaudies medicinoje iš tiesų galima aptikti istorinių artefaktų, bet vis dėlto ji yra esamojo laiko žmonių naratyvas. Tad kalbant apie ją svarbu

apsibrėžti, mes ieškome istorinės atminties ar esamojo laiko patirčių? Bet kuriuo atveju vertinant kaip žodinę tradiciją praeities ir dabarties laikas persipina ir tik paskirus elementus galima sąlygiškai priskirti vienam ar kitam laikmečiui. Liaudies medicina visada yra senoviška, nes apima mažiausiai dviejų kartų patirtį, kartu ir visada inovatyvi arba bendrąja prasme „moderni“, nes pritaikoma šiandienos kontekste. Taigi ji nuolat kinta ir yra perkuriama.

3. Liaudies medicinos raiška socialinėje aplinkoje: nuo kaimo iki miesto, nuo tautos iki žmonijos

Lietuvių tyrinėtojai, veikiami XIX a. nacionalinių sąjūdžių ir tautinio atgimimo dvasios, liaudies mediciną pirmiausia siejo su sava lietuvių tauta. Tai atitiko (vok.) *Volskunde* [iš vokiečių folkloro – J. T.] mokslo disciplinos, skirtos nacionalinės kultūros, ypač valstiečių, tradicijų tyrinėjimams (plačiau žr. Savoniakaitė, 2019). Neatstiktinai J. Basanavičius liaudies mediciną įvardijo „tautiszka vaistinėkysta“ [vaistinėkysta – *medicina* – J. T.] – tautinės kultūros paveldu, kurį privalu pažinti. J. Basanavičius atkreipė dėmesį, kad „lietuviai kuone visas ligas pažįsta ir turi originališką jų terminologiją izmetus tuos ligų pavadinimus, kuriuos velesniame laike iš mokslizškos terminologijos (triperis, szkarlatina, bambonai etc.), arba vel iš lenkizškos kalbos (macica, žyvatas ir k.) priimta tapo“, lietuvių „tautinę vaistinėkystę“ ateityje būtų pravartu palyginti su viduramžių ir antikos medicina (Basanavičius, 1898, p. 2–3). Tokio požiūrio laikėsi K. Grinius, raginęs aprašyti žmonių mediciną, kuri „mūsų praeitį, padės susekti, kas mes tokie esame ir kuo kitais amžiais buvome“ (Grinius, 1910, p. 2). G. Petkevičaitė-Bitė pirmą kartą pavartojo terminą (rus.) *народная медицина* (*liaudies medicina*), kuris įsitvirtino kasdienėje vartosenoje (Petkevičaitė, 1911). Ir jos parengtas liaudies medicinos aprašų rinkinys, paskelbtas lietuvių ir rusų kalbomis Sankt Peterburge, tęsia liaudies medicinos, kaip lietuvių tautos kultūros, tyrimus. Etnologas J. Balys gerokai vėliau, jau po sovietinės okupacijos, būdamas išeivijoje toliau puoselėjo liaudies medicinos, kaip lietuvių tautos paveldo ir „tautų žinių“, idėją. Jis užkalbėjimų rinkinio „Liaudies magija ir medicina“ įvade pastebi, kad lietuvių užkalbėjimai panašūs į slavų tautų ir mordvių, mažiau panašumo esama su vokiečių maldelėmis ir užkalbėjimais, kai kurie pastarieji neturi atitikmenų kaimyninėse tautose (Balys, 1951, p. 11). Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo D. Vaitkevičienė glaustai apžvelgė istorinę-geografinę užkalbėjimų dimensiją. Arealo požiūriu, galima kalbėti apie bendrus baltų ir slavų užkalbėjimus, bendras paraleles Rytų ir Šiaurės Europos užkalbėjimų tradicijoje ir paplitusius universalius užkalbėjimus (Vaitkevičienė, 2008, p. 13).

Svarbu pastebėti, kad lietuvių tautos branduolys, lietuvybė, lietuviškumas ir liaudis sutapatinti su kaimo bendruomene ir valstietiška kultūra. Atitinkamai liaudies medicina tapo neatsiejama nuo kaimo žmonių bendruomenės ir valstietiškosios kultūros. Etnologas R. Trimakas liaudies mediciną apibrėžė kaip kaimo bendruomenės tradicinių sveikatos apsaugos, ligų prevencijos bei gydymo būdų visumą (Trimakas, 2008, p. 21). „Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedijoje“ liaudies medicina matoma kaip liaudies kultūros sritis, apimanti įvairias medicinos žinias, tikėjimus ir gydymo būdus, gyvavusius tradicinėje kaimo bendruomenėje“ (Gribauskaitė, 2011, p. 207). L. Būgienė tyrinėjo užkalbėjimus kaimiškose vietose. Užkalbėjimų gyvavimą ir praktikavimą vertino kaip neabejotinai socialiai sąlygotą dalyką. Jos nuomone: „Užkalbėjimai, kaip veikla, yra bendruomeninės komunikacijos būdas (...). Todėl tuo užsiimantys asmenys neišvengiamai yra savotiški bendruomeninio gyvenimo centrai: jie aktyviai bendrauja, pažįsta daug skirtingų žmonių, žino jų bėdas bei problemas ir gali daryti jiems įvairią įtaką – ne vien gydyti ligą ar palengvinti fizinę žmogaus būklę, bet ir veikti jį psichologiškai“ (Būgienė, 2010, p. 77). R. Petkevičius net supriešino kaimo ir miesto žmonių gydymosi patirtį. Jis laikėsi nuomonės, kad Lietuvos kaimas perima miesto kultūrą, medikai, biomedicininis požiūris į sveikatą ir ligą naikina, išstumia kaimo kultūrą (Petkevičius, 2012, p. 7–14). Vis dėlto stebimas ir atvirkščias reiškinys. Etnologė M. Balikienė (2013), tyrinėjanti „blogos akies“ kompleksą, atrado, kad nužiūrėjimas aktualus ne tik senyvo amžiaus kaimiškųjų vietovių gyventojams, bet ir miesteliuose, miestuose gyvenantiems, aukštąjį išsilavinimą turintiems jauniems žmonėms.

2017 m. atliktame etnografiniame tyrime nustatyta, kad 85 proc. kalbintų žmonių yra kilę iš kaimiškųjų vietovių, iš jų 79 proc. ilgiau nei 10 metų gyveno miestuose ar miesteliuose, likę 15 proc. pateikėjų buvo gimę, augę ir tyrimo metu gyveno mieste. Visi pateikėjai sveikatos ir gydymo klausimais turi savitą požiūrį, kuris ne visada sutampa su medikų nuomone. Iš miesto, kaip ir iš kaimo, kilę pateikėjai žino ir naudojami liaudiškomis priemonėmis ar net kreipiasi pagalbos į asmenis, kurie rekomenduoja liaudiškus gydymo būdus neturėdami jokio medicininio išsilavinimo. Nors tyrime nustatyta, kad kaime gimusių pateikėjų skaičius didesnis, tai vis dėlto neleidžia liaudies medicinos sieti tik su kaimo aplinka, nes ir kaime gimę pateikėjai atsimena, kaip tarpukariu kreiptasi į gydytoją miestelyje ar mieste. Taigi kaimo žmonės oficialiosios medicinos nevengė (plačiau žr. Tilvikas, 2019).

Apibendrinant galima pasakyti, kad Lietuvoje liaudies medicinos tyrimai plėtojami kaip lietuvių tautos tyrimai, sutelkiant dėmesį į kaimo bendruomenę. Tokio požiūrio šaknys – istorinės. Tačiau šiandien kategoriškai liaudies medicinos tapatinti su kaimo bendruomene nederėtų. Liaudies medicina kartu su kaimo žmonėmis keliai į miestus, o miesto žmonės, ieškodami pagalbos, kreipiasi į kaime

gyvenančius šią mediciną praktikuojančius asmenis. Socialinių grupių ribos tampa ir liaudies medicinos ribomis, tad kalbant apie liaudies mediciną pravartu konkretizuoti, kuriame socialiniame kontekste ją matome. Liaudies medicinos socialinė aplinka – žmonių grupė, taikanti medicininę praktiką, savaip aiškinanti ligų etiologiją ir besikreipianti į šias medicinos žinias ir praktikas taikančius specialistus.

4. Liaudies medicinos moksliskumas, kaip racionalumo / irracionalumo problema

Nors „tautinės vaistininkystės“ tyrimus J. Basanavičius pirmiausia matė kaip lietuvių kultūrinio išskirtinumo paiešką, nacionalinio savitumo išryškinimą, tautinio pasididžiavimo skatinimą, akivaizdus ir jo siekis integruoti „mūsų tautišką vaistininkystę“ į medicinos ir tarpdalykinių tyrimų plėtrą, „idant mūsų vaistytėjai, tarp žmonių gyvendami, aktyviau prisiklausytų jų nuomonėms apie ligas bei vaistymus ir vislab užrašinėtu“ (Savoniakaitė, 2019, p. 61). Į J. Basanavičiaus raginimą atsiliepė ne vienas to meto šviesuolis, tačiau tarpdisciplininiu požiūriu svarbus G. Petkevičaitės-Bitės indėlis, kuri liaudies mediciną matė kaip savo, savo tėvo ir brolio oficialiosios medicininės praktikos realybę. Ji rašė: „Man rodosi, kad nieko tiek surinkti neįstengsiu, kaip žinių iš to skyriaus. Ir tėtutis, ir brolis, ir aš pati kuo daugiausiai girdžiame nuo žmonių jų gydymąsi“ (Petkevičaitė Bitė, 1968, p. 74). Jos parengtame rinkinyje „Lietuvių liaudies medicinos medžiaga“ (rus. *Материалы по народной медицине литовцевъ*, žr. Bitė, 1911) liaudies medicina aprėpta plačiai, faktai suskirstyti į septynis skyrius: 1) ligų pavadinimai; 2) žmonės, turintys antgamtinių galių; 3) žmonių santykiai su antgamtinių galių turinčiais asmenimis; 4) įgimtas žmonių savybes, polinkius ir ligas lemiančios aplinkybės; 5) ligų ir visokių nenormalumų priežastys; 6) ligos požymių nustatymas; 7) ligų gydymas. Atkreiptas dėmesys į liaudies medicinos gydymo būdų įvairovę, išskiriamas gydymas burtais, gydymas, susijęs su religinėmis apeigomis ar šventųjų garbinimu, traumų gydymas ir gydymas, kai atsižvelgiama į Mėnulio fazes. G. Petkevičaitė-Bitė, nors pati būdama medikė, dirbdama su medikais broliu ir tėvu, liaudies medicinos faktų medicinos mokslo kriterijais nevertino. Kiti medikai, įsitraukdami į liaudies medicinos aprašymus, išsakė savo profesinį požiūrį. Tarpukariu medikų profesinėje periodikoje („Medicina“, „Farmacijos žinios“) dėmesio skirta ir liaudiškoms gydymo bei prevencijos praktikoms, kurios vertintos atsargiai, kartais ir neigiamai. „Mūsų liaudies medicina yra labai savotiška“, – taip savo straipsnį pradėjo gydytojas V. Tiškus (1931, p. 412). Dar kritiškiau liaudies mediciną apibūdino farmacininkas A. Mačius: „Jeigu pažvelgsime į lietuvių liaudies mediciną ir tuos jų primityviškus vartojamus vaistus su visokiomis burtiškomis apeigomis, mūsų liaudyje dar plačiai vartojamais užkerėjimais, iš karto apims

kažkoks šlykštumas ir pasibjaurėjimas“ (Mačius, 1939, p. 28). Medikas įspėjo, kad kai kurie gydymo būdai gali būti ne tik beverčiai, bet net pavojingi. Kai žaizda „aptvarstoma, prigrūdus į ją voratinklių, ligonį galima numarinti stabu“, – taip svarstė I. Skliutauskas (Skliutauskas, 1931, p. 2). Sėkmingus liaudiško gydymo atvejus jie bandė sieti su homeopatijos principais; gyvūninės kilmės preparatų naudojimą mėgino paaiškinti kaip galimą hormoninį gydymą; karpų ir kitų odos ligų gydymas priminė psichoterapinį gydymą; gyvatės preparatų poveikis gydytojams priminė imuninį atsaką (Skliutauskas, 1931, p. 2; Bankauskas, 1935, p. 12). Liaudies medicinos gydymo praktikos pripažintos tiek, kiek atitiko medikų supratimą apie sveikatą, ligas ir kūną. Net ir etnologiniuose tyrimuose vadovautasi biologiniu ir medicininiu požiūriais.

Etnologas J. Balys mėgindamas paaiškinti užkalbėjimų gyvybingumą rašė: „Svarbiausia [užkalbėjimų – J. T.] išlikimo priežastis, berods, bus ta, kad tie burtai „veikia“ – žmogus pagyja. Lietuvos krašto gyvatės nėra tokios nuodingos ir dėl jų įkandimo žmogus ar gyvulys paprastai nemiršta. [...] medicina irgi pripažįsta, kad visa eilė ligų [...] gali būti iš tikrųjų pagydomos autosugestijos būdu: jei tik žmogus tvirtai tiki, kad tatai turi jam padėti, tai dažnai jis ir pasveiksta“ (Balys, 1951, p. 14). Būdamas etnologas J. Balys neieškojo kultūrinių ar socialinių priežasčių, nesistengė atskleisti pačių užkalbėjimus naudojusių žmonių pozicijos, bet pasitelkė medicinos mokslo požiūrį.

Sovietmečiu medikai pabrėžė liaudies medicinos empiriškumą. Liaudies medicina suformuota tiesioginio patyrimo, nuolatinių mėginimų būdu žmonėms išbandant įvairias gydymo priemones. Sušvelnėjo neigiamas liaudies medicinos praktikų vertinimas. Tarpukariu kritikuotas žaizdų gydymas voratinklių, sovietiniu laikotarpiu, gydytojo J. Kriauciūno teigimu, gali būti logiškai paaiškintas, nes voratinklis „fizinėmis savybėmis greitina kraujo krešėjimą, o apie infekcijas tuo metu žmonės nieko nežinojo“ (Kriauciūnas, 1966, p. 15). Vis dėlto vertinant liaudies mediciną pirmenybė teikta pasaulėžiūriniam aspektui, nurodant, kad liaudies medicinoje egzistuoja „teisingas“ arba „klaidingas“ supratimas apie negalavimų ir ligų priežastis. Kaip vienas iš klaidingumo pavyzdžių pabrėžiamas žinių apie žmogaus organizmo fiziologiją ir patologiją trūkumas, mat daugelis skirtingų negalavimų liaudies medicinoje siejami su psichikos veiksniais – išgąsčiu, nužiūrėjimu ar dvasinių būtybių veikimu. Sovietiniu laikotarpiu liaudies medicinos gydymo būdai ir priemonės pradėti skirstyti į *racionalias* ir *iracionalias*. Manoma, kad įvairūs burtai, tikėjimas nužiūrėjimu, maginiai ir apeiginiai gydymai mažino lietuvių liaudies medicinos veiksmingumą.

Medicinos mokslui vystantis, keitėsi ir požiūris į liaudies medicinos praktikas. Šiandien žaizdų gydymą voratinklių gydytojas, homeopatas, etnomedicinos tyrinėtojas A. Bagdonavičius vertina dar palankiau nei medikai tarpukariu ar so-

vietmečiu. Jo nuomone, voratinklis savo chemine struktūra yra artimas krešint susidarančiam fibrino tinklui, be to, voro seilėse esama dezinfekcinių medžiagų, o į tai, kad voratinkliai turi būti iš tvarto, reikėtų žvelgti ne tik kaip į galimą infekcijos šaltį organizmui, bet ir kaip į imuninės sistemos stimuliavimo galimybę (Matulavičienė, 2015, p. 42). Kaip matyti iš šio pavyzdžio, liaudies medicina vertinama ir šiandien.

Vis dėlto imta svarstyti apie sisteminimo *racionalus* ir *iracionalus* sąlygiškumą. Gydymas naudojant vaistinius augalus, remiantis farmakologiniais, klinikiniais tyrimais, savaime įgyja racionalios, arba tikros, medicinos statusą. Pamištama, kad liaudies medicinoje gydymas žolėmis gali būti naudojamas kartu su užkalbėjimais, skaičių magija ir kitomis priemonėmis, kurių veiksmingumas, saugumas, efektyvumas medicinos mokslo neįrodyti ir jos laikomos iracionaliomis. Toks požiūris suskaldo liaudies mediciną į fragmentus ir įneša painiavos (Mekas, 2010, p. 17–18; Petkevičiūtė, Mekas, 2011, p. 80). Siūloma vertinant liaudies medicinos racionalumą vadovautis ne oficialiosios medicinos atstovų pozicija, bet šią mediciną taikančių žmonių pasaulėžiūra ir požiūriu (Petkevičius, 2012, p. 38), kuris artimas antropologinei prieigai.

Lietuvoje kalbant apie liaudies mediciną ir moksliskumą išryškėja pasaulėžiūrinis aspektas. Nuo pasaulėžiūros, konkrečiau, nuo supratimo apie ligą ir gydymą liaudies ir mokslu grįstoje medicinoje priklauso, kaip bus vertinamos liaudiškos praktikos ir jas taikantys asmenys. Atradus bendrumų, tokius gydymo būdus linkstama įvardyti kaip racionalius, tada juos taikantys specialistai toleruojami. Požiūriams išsiskyrus, liaudies medicina tampa iracionali. Kalbant apie moksliskumą, kaip įrodymo būdą, svarbu pastebėti, kad liaudiško gydymo efektyvumą pagrindžiantys tyrimai liaudies medicinos racionalumo arba iracionalumo neįrodo. Liaudies medicina – individuali, tad jos racionalumą lemia konkretaus žmogaus, nusprendusio gydytis liaudiškais būdais ir priemonėmis, pasirinkimas, įvertinus savo fizinę, psichologinę būklę, socialines aplinkybes, kultūrinius aspektus, religinius įsitikinimus. Taigi liaudies medicina, nors ir subjektyvi, vertinant medicinos ir farmakologijos mokslų požiūriu, tačiau racionali žvelgiant iš ją praktikuojančių žmonių pozicijos.

Išvados

Liaudies medicina – tarpdisciplininė samprata, kurioje persipina skirtingų laikmečių ir mokslo sričių požiūriai. Liaudies medicinos sampratos diskursas priklauso nuo tokių kategorijų kaip socialinė aplinka, istoriškumas, moksliskumas konteksto.

Tarpdalykinės antropologinės prieigos atskleidžia, kad liaudies medicinos istoriškumas, grįstas evoliucionistiniu požiūriu ir vertybine hierarchija, liaudies mediciną vienu atveju nuvertina kaip primityvią, kitu atveju – romantizuoja ir išaukština arba priskiria tarpinei būklei. Tad į liaudies mediciną siūloma žvelgti kaip į sakytinę, iš lūpų į lūpas perduodamą tradiciją, taigi esamo laiko realiją. Liaudies medicina susijusi su žmonių bendruomene bendrais kultūriniais simboliais. Ji keliauja kartu su žmonėmis iš vieno etnoso į kitą, iš kaimo į miestą. Ji ne tik gyvuoja bendruomenėje, bet ir kuria, palaiko socialines jungtis, todėl jos vertinimas kaip „neracionalios“ yra sąlygiškas, susijęs su siekiu įtvirtinti vakarietišką pasaulio modelį, kuris pristatomas kaip „moksliškas“.

Istoriškumas lietuvių (tiek medikų, tiek etnologų) publikacijose akivaizdžiai grįstas evoliucionistiniu požiūriu. Vienu atveju liaudies medicina matoma kaip ypatingas, nykstantis ir iki galo nepažintas, nesuprastas palikimas, kitu atveju – kaip užsilikęs senovinis primityvumas arba per tūkstančius metų kaupta patirtis, iš kurios išsivystė šiandieninė medicina. Liaudies medicinos tradicija Lietuvoje siejama su XIX a. ir XX a. pirmosios pusės lietuvių gyvenimu. Vėlesni faktai vertinami kaip buvusios liaudies medicinos palikimas, o pokyčiai – kaip nykimas, erozija. Tik pavieniuose tyrimuose į ją žvelgiama kaip realiją, kuri perduodama žodiniu būdu, nuolat perkuriama ir prisitaiko prie naujų socialinių bei kultūrinių aplinkybių.

Socialinė aplinka liaudies medicinos tyrimuose nuo „visų žmonių“ ir „savo tautos“ susiaurėjo iki kaimo bendruomenės. Vis dėlto naujausi tyrimai atskleidė, kad kategoriškai jos tapatinti su kaimo bendruomene nederėtų. Kartu su kaimo žmonėmis ji keliai į miestus, o miesto žmonės ieškodami pagalbos kreipiasi į kaime gyvenančius liaudies mediciną praktikuojančius asmenis. Socialinių grupių ribos tampa ir liaudies medicinos gyvavimo ribomis, tad kalbant apie liaudies mediciną pravartu konkretizuoti, kokiam socialiniame kontekste ją matome.

Moksliškumas tyrimuose po valstybingumo atkūrimo kaip racionalumas tapatinamas su medicinos mokslo pasaulėžiūra. Medikai, vertindami liaudies mediciną, atsižvelgia į tai, kiek jos supratimas apie žmogaus kūną, ligą, sveikatą yra „savas“ ir atitinka biomedicininį požiūrį. Sutapimai vertinami kaip liaudies medicinos racionalumas, neatitikimai – kaip iracionalumas. Ši tendencija išliko ir sovietmečiu. Po Lietuvos valstybingumo atkūrimo liaudies medicinos tyrimuose atkreipiamas dėmesys į tai, kad liaudies medicinos racionalumas priklauso nuo ją praktikuojančiųjų pasirinkimo, o liaudies medicinos praktikų reikšmė – ne tik biologinė, bet ir socialinė, psichologinė. Tad liaudies medicina gali būti vertinama kaip iracionali medikų požiūriu, tačiau visada racionali ją praktikuojantiems asmenims.

Remiantis antropologine liaudies medicinos sampratos prieiga ir jos tyrimų apžvalga, galima teigti, kad liaudies medicina yra konkretaus laikotarpio žmonių

grupės kuriamas medicinos naratyvas. Pristatant liaudies medicinos sampratų diskursą jau minėtais segmentais (socialinė aplinka, istoriškumas, moksliskumas), jos teorinė ir praktinė raida vertinama šiandienos patirties kontekstuose, ji gyvuoja ne tik uždaroje bendruomenėje, bet ir kuria naujas socialines erdves bei jungtis.

Literatūra

- Balikienė, M. (2013). Bloga akis: tradicijos raida modernaus žmogaus gyvenime. *Res humanitariae*, Nr. 13, p. 57–73. Prieiga internete: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2013~1401302004430/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.
- Balys, J. (1951). *Liaudies magija ir medicina*. Bloomington.
- Bankauskas, Č. (1935). Lietuvos gyvatė (Vipera berus) ir jos nuodingumas. *Farmacijos žinios*, Nr. 3, p. 3–12.
- Basanavičius, J. (1898). *Medega musu tautiskai vaistinykystai*. Shenandoah: [s.n.].
- Balvočiūtė, N. (1998). Liaudies medicina XIX a. pabaigoje – XX a. amžiaus pradžioje. *Žagarė*, p. 734–741. Vilnius: Versmė.
- Balvočiūtė, N., Vaičiulytė, A. (2011). Liaudies medicina XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. *Panemunėlis*, D. 2, p. 1269–1274. Vilnius: Versmė.
- Būgienė, L. (2010). Rytų Lietuvos kultūrinė tradicija: keli užkalbėtojo paveiklo bruožai. *Tautosakos darbai*, T. 40, p. 66–79. Prieiga internete: [http://www.ilti.lt/failai/07_Bugienes\(1\).pdf](http://www.ilti.lt/failai/07_Bugienes(1).pdf).
- Dundulienė, P. (1991). *Lietuvos etnologija*. 2-asis papild. leid. Vilnius: Mokslas.
- Gribauskaitė, V. (2011). Liaudies medicina. *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 207–209.
- Grinius, K. [ir kt.]. (1910). Žmonių medicina. *Trumpa folkloro dalykams rinkti programa*. Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, p. 23–25.
- Gucevičiūtė, R. (1972). Liaudies medicina. *Kernavė*. Vilnius: Vaga, p. 231–248.
- Janavičienė, J. (1992). Senųjų lietuvininkų liaudies medicina. *Lietuvininkų kalba; Mažosios Lietuvos tautosaka; Mažosios Lietuvos etnografija*. Mokslinių konferencijų pranešimai. Kaunas: Kelias, p. 83–86.
- Končius, I. (1934). Gimtojo krašto pažinimas. *Gimtasai kraštas*, Nr. 1, p. 36. Prieiga internete: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2006~1367155001006/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.
- Kriaučiūnas, J. (1966). Kai kuri logika Lietuvos liaudies medicinoje. *Lietuvių gydytojų biuletenis*, Nr. 2, p. 14–16. Oak Lawn.
- Lietuvos Respublikos Papildomosios ir alternatyviosios sveikatos priežiūros įstatymas. (2020). 2020 m. sausio 14 d., Nr. XIII-2771. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/3a4c78c03b6411eabd71c05e81f09716>.
- Mačius, A. (1939). Kaip seniau žmonės gydėsi ir kokius vaistus vartojo. *Farmacijos žinios*, Nr. 4–5, p. 28–32. Prieiga internete: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000586844>.
- Matulavičienė, S. (2015). Ar etninė žinija yra mokslas? *Liaudies kultūra*, Nr. 3, p. 39–47. Prieiga internete: <file:///C:/Users/Jurate/Downloads/LK20153.pdf>.
- Mekas, A. T. (2010). *Farmacijos raida ir profesinė etika*. Paskaitos vaistininko kvalifikacijos siekiantiems studentams. Kaunas: Lietuvos sveikatos mokslų universitetas. Prieiga internete: <https://www.lsmuni.lt/cris/bitstream/20.500.12512/86656/2/Farmacijos%20raida%20ir%20profesin%C4%97%20etika.pdf>.
- Nathan, T., Stengers, I. (2018). *Doctors and Healers*. Cambridge. Medford: Polity Press.
- O'Connor, B. B., Hufford, J. D. (2001). Understanding Folk Medicine. *Healing Logics. Culture and Medicine in Modern Health Belief Systems*. Logan, Utah: Utah State University Press. Prieiga internete: https://digitalcommons.usu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1066&context=usupress_pubs.
- Petkevičaitė-Bitė, G. (1911). *Материалы по народной медицине литовцевъ*. Sankt Peterburgas.
- Petkevičaitė-Bitė, G. (1968). Laiškai. *Raštai*, T. 6. Vilnius: Vaga.
- Petkevičius, R. (2012). Nerviniai sutrikimai ir jų gydymas Užpalių apylinkių XX–XXI a. tradicinėje medicinoje. *Lietuvos valsčiai. Užpaliai*, D. 2. Sudarytojas St. Balčiūnas. Prieiga internete: http://www.ilti.lt/pdf/uzpaliai/uzpaliai-2_etno-2011.pdf.

- Petkevičiūtė, Ž., Mekas, A. T. (2011). Etnofarmacinio-botaninio tyrimo perspektyvos Lietuvoje. *Medicinos teorija ir praktika*, T. 17(1), p. 77–82. Prieiga internete: http://www.mtp.lt/files/MEDICINA_TP-2010-Nr.077-082.pdf.
- Press, I. (1978). Urban folk medicine: a functional overview. *American Anthropologist*, Vol. 80, p. 71–84. Prieiga internete: <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1525/aa.1978.80.1.02a00050>.
- Savoniakaitė, V. (2013). Tradicijos: etnologų, antropologų metodologijos ir tyrimai. *Res Humanitariae*, T. 13, p. 246–266. Prieiga internete: <http://journals.ku.lt/index.php/RH/article/view/747/761>.
- Savoniakaitė, V. (2014). Įvadas: ar pažįstame sava ir kita? „Savas“ ir „kitas“ šiuolaikiniais požiūriais. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Savoniakaitė, V. (2019). Jono Basanavičiaus požiūris į lietuvių tautos tyrimus, 1879–1927. *Etnologija*, T. 19(28), p. 51–77. Prieiga internete: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:48127401/datastreams/MAIN/content>.
- Skliutauskas, I. (1931). Apie liaudies mediciną. *Medicina*, Nr. 1, p. 1–9. Prieiga internete: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB002D131A>.
- Tilvikas, J. (2019). *Liaudies medicina Mažosios Lietuvos sveikatos sistemoje XIX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla. Prieiga internete: [file:///C:/Users/Jurate/Downloads/39545584%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Jurate/Downloads/39545584%20(1).pdf).
- Tiškus, V. (1931). Mūsų liaudies medicina. *Medicina*, Nr. 6, p. 412–418. Prieiga internete: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB002D131A>.
- Trimakas, R. (2008). *Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai: XIX amžiaus pabaiga – XX amžiaus pirmoji pusė*. Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Vaitkevičienė, D. (2008). *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vileišis, A., Paražinskaitė, N. (1958). Motinos ir vaiko sveikata lietuvių liaudies medicinoje. *Kauno valstybinio medicinos instituto darbai*. Kaunas: Kauno valstybinis medicinos institutas, T. 6, p. 263–276.

ON THE DISCOURSE OF THE FOLK MEDICINE CONCEPT IN THE CONTEXTS OF CATEGORIES OF THE SOCIAL ENVIRONMENT, HISTORICITY AND SCIENTIFICITY

Jonas Tilvikas

Summary

The article presents the discourse of folk medicine concepts in the contexts of historicity, the social environment and scientificity category interfaces. One of the essential features of folk medicine is its intra-disciplinary nature, necessitating basing the already-mentioned categories on a context analysis of theoretical and practical approaches to folk medicine. In different fields of science, legislation, and finally in the public discourse, the concept of folk medicine has acquired different, sometimes even contradictory, meanings. The categories of historicity, the social environment and scientificity are important to the concept of folk medicine. The intra-disciplinary nature of folk medicine makes it necessary to base the already-mentioned categories on a context analysis of theoretical and practical approaches to folk medicine.

The aim of the article is to present the discourse of the concept of folk medicine in different contexts of categories of historicity, the social environment and scien-

tificity, evaluating the theoretical and practical expression of folk medicine from the point of view of today's experience.

The article examines the concept of folk medicine as a conceptual category, an expression of an academic entity that defines a particular subset of treatment and health care based on access to socio-cultural anthropology. Important ideas from the US medical anthropologists O'Connor and Hufford (2001), the US medical and urban anthropologist Preso (1978), the French psychologist Nathan, and the Belgian philosopher Stengers (2018), describe folk medicine as a social phenomenon with its conceptualisation and the existence of an oral tradition.

The author of the article analysed about 160 publications on the topic of folk medicine, the absolute majority of which are ethnographic descriptions. Of these, only 18 publications touch on the theoretical discourse of folk medicine. To understand the discourse of the concept of folk medicine, access to one's *own* and *others* is used, in which the concept of *change* in the phenomenon of folk medicine is significant (Savoniakaitė, 2014). Descriptions of folk medicine from the point of view of different disciplines of medicine and ethnology are compared from a historical perspective.

The article consists of four parts, which correspond to the approaches of discourse analysis on the concept of folk medicine. The first part presents the anthropological evaluation of folk medicine approaches to the social environment, historicity and scientificity. The second part highlights the context of the historicity of folk medicine, which raises the question whether folk medicine is an endangered legacy or a changing tradition? The third part analyses the expression of folk medicine in approaches to coverage of the social environment: from village to city, from nation to humanity. The fourth part leads us to evaluate the interfaces between folk medicine and scientificity as a problem of rationality/irrationality.

Anthropological theory suggests linking the historicity of folk medicine to the changing tradition that exists orally in the community. Folk medicine travels with people through different social environments, maintaining and creating social connections. The rationality of folk medicine is based on a peculiar conceptualisation, rather than an approach to the concept of medical science; it is emphasised that folk treatments have not only a biological but also a social and psychological significance for people.

Based on the anthropological approach to the concept of folk medicine, and a review of research into folk medicine, it can be stated that folk medicine is a narrative of medicine developed by a group of people; presenting the discourse of the expression of folk medicine is valued in the contexts of today's experience; and it not only lives in closed communities, but also creates new social spaces and social connections.

In summary, it can be stated that by presenting the discourse of the concept of folk medicine in the already-mentioned segments (the social environment, historicity, scientificity), the theoretical and practical expression of folk medicine is evaluated in the contexts of past and present experiences.

Jonas Tilvikas – lektorius, daktaras (humanitariniai mokslai – etnologija),
Klaipėdos universiteto Holistinės medicinos ir reabilitacijos katedra.

El. paštas: skliutas@gmail.com